

УЗРОЧНОСТ И РЕТРОДИКЦИЈА*

Историја није наука, њен је циљ да „омогући разумевање”, да исприча како су се ствари одиграле; то се не разликује од онога што нам свакога јутра или сваке вечери омогућују наше свакодневне навике: ту се ради о синтези (остало је посао критике, ерудиције). Ако је тако, како је могуће да синтеза у историји буде тешка, да напредује мало по мало, да се одвија у полемичком тону, и да се историчари не слажу по питању узрока пада Римског царства или по питању узрока америчког рата за независност? За то постоје два разлога. Онај о којем смо управо говорили лежи у тешкоћи да се уз помоћ појмова утврди разноликост конкретног. Сада ћемо говорити о другом разлогу, а то је да историчар има непосредан приступ само малом делу конкретног, оном делу који може да пронађе у документима којима располаже; све остале рупе мора сам да запушава. Само мали део рупа историчар заптива, свесно и то уз помоћ теорија и претпоставки; много већи број рупа запушава несвесно зато што се запушавају саме од себе (што не значи да су добро запушене). Тако је и у свакодневном животу; ако у неком документу прочитам да краљ пије или када видим неког пријатеља како пије, остаје ми само да закључим како пију зато што су жедни, а тај закључак може да буде погрешан. Синтеза у историји није ниша друго до тај поступак запушавања рупа; на-

* Наслов изворника: „Causalité et rétrodiction”, осмо поглавље књиге Paul Veune, *Comment on écrit l'histoire*, Paris: Éditions du Seuil, 1971/78; овај превод представља поглавље књиге *Историјска социологија. Социолошка хрестоматија*, која ће се ускоро појавити под уредништвом Павла Миленковића.

зваћемо га ретродикција и ту ћемо реч позајмити од једне шупљикаве теорије, а то је теорија вероватноће. Предвиђање је када разматрамо нешто што тек треба да се догоди: колика је или колика је била вероватноћа да добијем кеца каро у покеру? Проблеми ретродикције у супротности су са проблемима вероватноће узрока или, боље речено, вероватноће претпоставки: које је добро објашњење за догађај који се већ одиграо? Да ли краљ пије зато што је жедан или зато што дворски обичају налажу да пије? Историјски проблеми су проблеми ретродикције онда када не спадају у домен критике¹; (Reichenbach, 1964; Pierce 1966: 89-164) зато је реч објашњење веома популарна у историчарским круговима: објаснити за њих значи пронаћи добро објашњење, запушити рупу, открити узрок прекида веза између арапског истока и западних земаља, узрока који би објаснио економски пад који је уследио. Свака ретродикција у игру уводи објашњење узрока (краљ пије зато што је жедан), а можда чак (бар се тако потврђује) и истинску законитост (ако може, пиће свако ко је жедан). Проучавати синтезу у историји или ретродикцију значи проучавати улогу индукције у историји и проучавати од чега се састоји „узрочност у историји”; другачије речено то значи проучавати узрочност у нашем свакодневном животу, овоземаљску узрочност, с обзиром да историја не постоји.

Узрочност или ретродикција

Кренућемо од најједноставније историјске тврдње: „Луј XIV је постао непопуларан зато што је увео превелике порезе.” Треба знати да реченица ове врсте у себи носи два веома различита значења (чудно је да, осим грешком, нико то никада није рекао: да случајно нисмо заборавили како историјске чињенице сазнајемо из докумената и како је самим тим то сазнање препуно рупа?); историчари непрестано прелазе са једног од тих значења на друго без упозорења, а чак и без свести о томе, и реконструирање прошлости одвија се управо у тим преласцима. Када је написана у првом значењу, та реченица хоће да каже како је историчар из докумената сазнао да су баш порези били узрок непопуларности краља; он је то, да тако кажемо, чуо сопственим ушима. Када је написана у другом значењу, хоће да каже како историчар

зна само да су порези били велики и да је краљ постао непопуларан пред крај своје владавине; онда он претпостави како најочигледније објашњење за непопуларност краља представља висина пореза. У првом случају историчар нам прича заплет који је прочитао у документима и који каже да је пореска политика допринела непопуларности краља; у другом случају врши ретродикцију, из непопуларности изводи претпостављени узрок, експликативну претпоставку.

Овоземаљска узрочност

Сазнање да је краљ постао непопуларан због своје пореске политике потиче из чињенице да смо у неким мемоарима из времена Луја XIV или у забелешкама сеоских парохâ прочитали да је сиромашни народ стењао под пореским оптерећењем и да је у тајности проклињао краља. Узрочни је процес на тај начин непосредно спознат: кад не би било тако, не бисмо ни начели питање одвијања догађаја у свету. И детету је довољно да отвори Тукидида па да разуме, чим је довољно велико да схвати значење речи рат, насеље или политички човек; дете неће спонтано доћи на идеју да свако насеље више воли да заповеда него да буде покорено: то ће научити од Тукидида. То што разумемо узроке последица не значи да у себи носимо њихове еквиваленте. Ми не волимо порез ништа више него поданици Луја XIV, али чак и кад бисмо га обожавали, то нас не би спречило да разумемо зашто су га они мрзели; напokon, одлично разумемо љубав богатог Атињанина према оном дичном и убитачном порезу којим су богаташи били оптерећени, а који се звао литургија, а разумемо и то што сто су плаћање тог пореза сматрали питањем поноса и патриотизма.

Пошто смо установили да је краљ постао непопуларан због своје пореске политике, преостаје нам само да чекамо да се такав процес понови: узрочни однос по природи превазилази појединачни случај, није само непредвиђена случајност и подразумева некакву правилност (Stegmüller 1969: 429)². Али то уопште не значи да је постојан: због тога никада не знамо како ће изгледати сутрашњи дан. Узрочност је неопходна и неправилна; будућност је неизвесна, пореска политика може да угрози популарност влас-

ти; али и не мора. Ако се испостави да је угрожена, ништа нам неће изгледати природније од таквог узрочно-последичног односа, али нећемо бити нарочито изненађени ако се испостави како власт није постала непопуларна због своје пореске политике. Знамо да увек има изузетака, да се може десити да патриотско надахнуће обузме пореске обвезнике пред опасношћу од инвазије споља; када кажемо да је Луј XIV постао непопуларан због високих пореза, на имплицитан начин имамо на уму укупно стање у тој епохи (ратови у иностранству, порази, сељачки менталитет...); осећамо да је такво стање особено и да се поуке које смо из њега извукли не могу пренети у неку другу епоху без ризика од грешке. Али, може ли се рећи како смо кадри да прецизирамо у којем би се случају оне могле пренети или које нас то особености спречавају да их пренесемо у неку другу епоху? Не, не, веома добро знамо да, ма колико се трудили, никада не можемо прецизирати у којим би околностима те поуке важиле или не: знамо да ћемо, ако то покушамо, ускоро бити приморани да призивамо, на пример, тајновитост француског националног темперамента, а то значи да признамо како нисмо у стању да предвидимо будућност и да објаснимо прошлост. Увек остављамо простора за магловито и неизвесно: узрочност је увек праћена менталном рестрикцијом; то је било добро познато институцији школе која је подучавала да у свету свакодневног живота физичке законитости функционишу до одређеног ступња, јер их разноликост „материје” спречава да функционишу у потпуности.

Узрочност је неправилна

Ове су истине, као што ћемо видети, занимљиве у расправама о узрочности у историји; сваки историчар може да понови оно што је Тацит изјавио у својој *Историји*, иако то изгледа контрадикторно на први поглед: „Писаћу тако да читалац научи, не само шта се десило, а што је често непредвиђено, већ и шта су узроци онога што се десило”. То значи да је све питање ступњева: догађаји су мање или више збуњујући или предвидљиви, узрочност функционише мање или више редовито од случаја до случаја. Предвиђамо будућност са неизвесним шансама да погодимо. Искуство нас је подучило тој неизвесности; сигурни смо да

ће неки предмет пасти на земљу (искуство нас је томе подучило када смо имали пет месеци), осим ако није у питању птица или црвени балон; прехладићемо се ако изађемо на улицу слабо обучени, али не мора тако да буде: ако се заиста прехладимо, знаћемо сигурно шта је узрок, али ако изађемо без мантила, мање смо сигурни у последице. Ако власт повећа порезе и заустави раст плата, људи ће вероватно бити незадовољни, али не знамо докле ће ићи то незадовољство; ризик од побуне је ипак само ризик. У нашим делима има неке сталности, јер без тога не бисмо ништа могли да урадимо; када подигнемо телефонску слушалицу како бисмо дали упутства куварици, судском послужитељу или целату, унапред рачунамо са последицама таквог поступка; дешава се, међутим, и да је телефон покварен и да они одбију послушност. Та страна неуједначене сталности делује тако што се ток историје своди на примену рецепата, што историчар обавља у тишини, пошто су догађаји различити. Ти догађаји улазе у састав заплета у којем се све може објаснити, али није у једнакој мери вероватно. Висина пореза јесте узрок побуне, али није сигурно да ће до побуне увек доћи; догађаји имају узроке, узроци немају увек последице, шансе да се неки догађај одигра нису подједнаке. Можемо чак и да издвојимо и запазимо ризик, неизвесност и непознанице. О ризику говоримо када је могуће, бар отприлике, израчунати број прилика да се деси нешто непредвиђено: тако је када прелазимо преко залеђене површине на којој снег прекрива пукотине, а знамо да пукотине нису велике на том месту; о неизвесности говоримо када не можемо да кажемо колика је вероватноћа да се нешто деси: тако је када не знамо да ли се испод снега по којем газимо налази подмукли лед или безазлени залеђени снег; о непознаницама говоримо када не знамо чак ни шта се може догодити и која врста незгоде може да се деси: тако је када први пут спустимо ногу на тло неке непознате планете. Све то је тако због чињенице да *homo historicus* више воли велики ризик него благу неизвесност (прилично је извежбан) и да се гнуша непознатог.

Узрочност је збркана

Пошто је узрочно-последични однос мање или више сталан и пошто се на њега можемо позивати само уз менталну рестрик-

цију, значи да га можемо перципирати само као нешто опште и збркано. Узрочност је превише збркана да бисмо могли о њој расуђујемо на основу примера два билијарске кугле које се једноставно сударају (Michotte 1954). Верујемо у узрочно-последични однос када их видимо како се сударају зато што је логика овог процеса исто толико очигледна као када гледамо како један ексер истерује други; с друге стране не сматрамо да је дан узрок ноћи, иако он долази после ње не може редовније. Ако у некој непознатој машини видим ручицу која се спушта и зачујем звук музике, нећу закључити да је ручица узрок звука, већ да су и ручица и музика последице истог скривеног механизма. Али, говоримо ли често о узроку? Говорим ли о њему када је у питању електрични прекидач или функционисање дизалице? Када упалим светлост, свестан сам да се одвија један општи процес и не изјашњавам се о његовом разлагању на узроке и последице. Све се одвија као да је узрочно-последични однос био само општи закључак о великом броју магловитих малих расуђивања која су исто толико неухватљива као и Лајбницево „мале перцепције”. Ако неки дечак баци циглу у мој прозор и разбије стакло, веома ћу добро разумети разлоге за последице; ако говорим племенитим језиком, моћи ћу чак да кажем да је цигла узрок разбијеног стакла; али било би претерано да из тога изведем законитост по којој цигле разбијају стакла³ (Cf. Gardiner 1961: 86): ако бих то урадио, само бих показао да се свака реченица може ставити у множину. Свакодневна је узрочност сачињена од појединачних узрочно-последичних односа иза којих нејасно назиремо некакву општост. Чињеница да нешто што бацимо може да разбије прозор не представља урођено знање; новорођенче мора да научи да је стакло крхко. Ја сам већ видео како камење, лопте и шрафови разбијају прозоре, али не и цигле; ипак не сумњам у резултат, као што знам и да куглица од плуте неће разбити ништа; уз помоћ некаквог магловитог расуђивања, узимам у обзир тежину предмета, његову запремину, његову еластичност, дебљину стакла, али не и његову боју.

Једино нисам у стању да кажем која ће тежина, каква еластичност итд. бити у стању да разбије прозор; исто тако не знам и да ли постоје неки други мени непознати услови: то је стога што она представља закључак, нејасан закључак, што је узрочност увек праћена тиме што не знамо колико је стална, менталном рес-

трикцијом, и што смо једино мање или више сигурни у њене последице. Иако свака последица има свој узрок, сваки узрок неће имати последицу; и институција школе је сматрала да је прикладно проучавати кроз узрочност, али то не значи сумњиву могућност да се предвиди последица полазећи од узрока, већ неопходност да се из последице изведе узрок и да се упита „одакле долази промена”, *унде мотус примо*.

Постоји и други разлог за менталну рестрикцију којом окружујемо предвиђање: оно што називамо узроком никада није ништа друго до један од узрока који се могу издвојити из процеса; укупан број свих узрока који се могу издвојити је неограничен, а њихово издвајање има вредност само у оквиру дискурса; како да се рашчлани на узроке и услове реченица „Жак није могао да уђе у воз зато што је воз био крцат”? То би значило да треба наређати хиљаду и један начин да се исприча овај мали инцидент. Узрок разбијеног прозора може да буде цигла, дечак који ју је бацно, мала дебљина стакла или тужна времена у којима живимо. Како да набројимо све услове који су потребни да би цигла разбила прозор? Луј XIV је постао непопуларан због своје пореске политике, али можда не би постао непопуларан да је земља нападнута, да су сељаци патриоте, да је био виши и да му је појава била величанственија. Пазићемо и да никога не уверавамо како ће сваки краљ постати непопуларан из истих разлога као и Луј XIV.

Ретродикција

Историчар не може са сигурношћу предвидети хоће ли неки краљ постати непопуларан због своје пореске политике, али ако је својим ушима чуо како је неки краљ због тога постао непопуларан, не треба више да цепидлачи о тој теми и да тврди како „чињенице не постоје” (највише што ће моћи јесте да мудрује на тему духа пореских обвезника, као што ћемо видети у наредном поглављу). Пошто је наша спознаја прошлости пуна рупа, веома често се догађа да се историчар нађе пред посве другачијим проблемом: он утврди да је краљ непопуларан, али ни у једном документу не може да пронађе узрок томе; онда мора из последице да изведе претпостављени узрок путем ретродикције. Ако одлучи да

тај узрок мора бити пореска политика, онда ће написати реченицу „Луј XIV је постао непопуларан због пореза” у оном другом значењу које смо поменули; неизвесност лежи у следећем: сигурни смо у последицу, али јесмо ли из ње извели ваљано објашњење? Да ли је узрок непопуларности краља у пореској политици, ратним поразима или у нечему трећем на које нисмо ни помислили? Статистика броја миса које су поданици наручивали за краљево здравље јасно указује на хлађење љубави према краљу пред крај његове владавине; знамо и да су порези много повећани, а знамо и да људи не воле порезе. Људи, што ће рећи вечни човек, а то значи ми и наше предрасуде; упознавање са стањем духа у тој епохи било би од користи. Знамо да су у XVII веку многе буне подигнуте због нових пореза, монетарних промена и високе цене жита; ту спознају нисмо стекли рођењем, а у XX веку немамо прилике да се сретнемо с побунама те врсте: разлози за штрајкове су другачији. Али прочитали смо историју Фронде; ту смо одмах могли да запазимо везу између пореза и побуне и у глави нам је остала уопштена спознаја о том узочно-последичном односу. Порез је вероватан узрок незадовољства, али зар не би могло бити и других? Колика је била снага патриотског осећања у души сељака? Зар ратни порази не би могли да допринесу непопуларности краља у истој мери као и пореска политика? Мораћемо да упознамо менталитет у тој епохи како бисмо могли са сигурношћу да применимо ретродикцију; можда ћемо се запитати јесу ли постојали неки други узроци за неке друге случајеве незадовољства; вероватно нећемо расуђивати путем такве карикатуралне индукције; већ ћемо се, после свега што знамо о стању духа у тој епохи, запитати је ли народ можда сумњао у то да је рат у иностранству дичан и отмен посао којим се краљ бави уз помоћ професионалних војника и који се није тицао поданика, осим онда када су због њега трпели у материјалном смислу.

На тај начин долазимо до мање или више вероватних закључака: „Узрок ове побуне вероватно је био порез, што је било уобичајено у тој епохи и у таквим околностима”. Подразумева се услов да се све одиграло као што је уобичајено; у том случају ретродикција наликује расуђивању путем аналогије или предвиђању. Ево једног примера расуђивања путем аналогије: „Историчар се, пише један од њих, непрестано служи уопштавањем;

ако је Ричард наредио да се поубијају принчеви у лондонском Тауеру, историчари ће се запитати, и то пре несвесно него свесно, је ли било уобичајено да владари из те епохе убијају оне који их могу угрозити на престолу; њихов ће закључак оправдано бити под утицајем тог уопштавања” (Саг 1961: 63). Опасност од оваквог расуђивања очигледно произилази из тога што је могуће да је Ричард био окрутнији него што је било уобичајено у то време. Ево једног примера предвиђања у историји: запитајмо се шта би се догодило да је Спартак поразио римске легије и постао господар јужне Италије; да ли би дошло до укидања робовласништва? Или до преласка на виши ступањ у развоју производних односа? Постоји паралела која наводи на бољи одговор, што се потврђује оним што знамо о тој епохи; откако знамо да се у генерацији пре Спартака одиграла велика побуна робова на Сицилији и да су побуњеници изабрали свој главни град и свога краља (Robert 1962: 342), можемо да проценимо да би Спартак, да је победио, основао још једно хеленско краљевство у Италији, краљевство у којем би несумњиво постојало робовласништво, као што је постојало свуда у тој епохи⁴. У недостатку ове, постојала би друга, али не тако добра паралела, а то је историја египатских Мамелука. Вредност сицилијанске паралеле јесте у томе што не видимо из којих су разлога робови са Сицилије основали краљевство, а ти разлози можда не би постојали у Спартаковом случају; избор монархије не би се могао назвати неуобичајеним у тој епохи: монархија је била уобичајено уређење у свакој држави која није била насеље; с друге стране, мора да је иста харизматска и милитаристичка *аура* обавијала и Спартака и краља сицилијанских побуњеника: добро познајемо милитаризам „побуњеника примитиваца”.

Заснивање ретродикције

На крају успевамо да заокружимо идеју о могућим догађајима у датој епохи, да спознамо шта можемо, а шта не можемо очекивати од људи из те епохе; то се зове поседовање историјског смисла, спознавање античког духа, осећај за дух времена: све то се најчешће обавља несвесно или бар прећутно, што је у складу са жељом да се очува озбиљност и жанровска конвенција. Само су епиграфичари довољно луцидни да говоре у „прављењу низа”.

Поступно увођење јесте начин расуђивања којем ретродикција највише наликује; када епиграфичар, филолог или иконограф жели да сазна шта значи реч *роса* или шта ради Римљанин који је на неком барелефу представљен на кревету у лежећем положају, он ће погледати где се све појављује реч *роса* и где се појављују Римљани који леже и из тако сачињеног низа извући ће закључак да *роса* значи ружа, а да Римљанин спава или једе⁵; овај је закључак заснован на томе што бисмо били веома изненађени кад једна реч не би увек имала исти смисао или кад Римљани не би јели или спавали онако како су налагали обичаји тога времена. Јасно је, дакле, каква је основа ретродикције; ту се не ради о томе да последица увек произилази из узрока; не ради се ни о индукцији, ни о редовном понављању природних појава; ту се ради о нечему веома емпиријском: у историји постоје обичаји, конвенције, типови. Видимо Римљанина који лежи, па се запитамо зашто је легао? Кад би се људи понашали у стилу куд-пукло-да-пукло и кад би се увек понашали хировито, број могућих одговора био би неограничен и било би немогуће пронаћи тачан; али људи имају навике и углавном се понашају у складу са њима; због тога је ограничен број могућих узрока. Могло би се десити и да се ствари не одвијају на тај начин, да људи не знају све обичаје, да живе како им падне на памет, историја би се могла писати само ретким речима; у том би случају ретродикција била немогућа, али редовност понављања законитости опстала би у истој мери, а епистемолошка се грађевина не би променила ни за јоту.

Људска врста или бар свака епоха понавља се у неком виду и то нам омогућује да применимо ретродикцију. Речи се у лингвистичком смислу увек употребљавају у истом значењу; обичаји нам налажу да једемо стојећи, седећи или лежећи, а не како хоћемо; клавијатура сваког друштва је ограничена и нека мануфактурна цивилизација не може истовремено да буде и витешка, јер не можемо имати ни времена ни духа за све; врста има своје инстинкте, на пример прихвата насиље унутар групе, као што то чине пацови, а и вукови. То су константе на које можемо да рачунамо. Друге се области опиру поступном укључивању. На историчару је да се понаша као детектив: када политичар пред собом има уобичајени модел „припадника одређене групе”, он зна шта да очекује; с друге стране, он никада не може знати шта „ин-

телектуалци” могу да измисле. Грешка, ексцентричност, бодемија, генијалност и лудило представљају области на које је ризично применити ретродикцију. У низ се може укључити нека скулптура лошег квалитета, али ремек дело не може; поетски текстови се реконструишу много теже него административне формулације. Рат је присутан у читавој историји за коју зна људска врста, али трговачки империјализам је веома уско датирана појава и боље је не помињати га када говоримо о Пелопонеском рату. (Видал-Наке, 2003) Најважније је знати разлучити да ли се налазимо у области у којој функционише понављање и можемо ли да рачунамо на њу; постоје ексцентричне или инвентивне епохе у којима су размаци између понављања много већи него у другим епохама. У пракси историчар непрестано осцилира између две крајности: да ће успоставити погрешно правило („чињеница те врсте не може се запазити у тој епохи, и не појављује се пре XVIII века”); или да пусти да све иде како иде, да каже како је све могуће у свакој епохи и да обичај није тиранин каквим га сматрају. Један од задатака неке будуће историјске критике био би да разради казуистику ретродикције.

Ретродикција је „синтеза”

Није први пут да то утврђујемо, а неће бити ни последњи: корен проблемâ историјске спознаје налази се на нивоу докумената, критике и ерудиције. Филозофска традиција у области историјске епистемологије циља превише високо; она се пита да ли историчар објашњава полазећи од узрока или од правила, али прелази преко ретродикције; говори о индукцији у историји, а не зна за прављење низа. Али историја одређене епохе реконструише се уз помоћ прављења низа, шетањем између докумената и ретродикције, а историјске чињенице које изгледају најкозистентније у ствари су закључци у којима је ретродикција одиграла значајну улогу. Када историчар, ослонивши се на рукопис неког сеоског пароха, каже да је пореска политика допринела паду популарности Луја XIV, он, у ствари, примењује ретродикцију тако што подразумева да то сведочанство вреди и за суседна села, што би иначе захтевало широку истрагу када бисмо желели да таква индукција буде заиста заснована и да се тај образац може сматрати

репрезентативним. Први поступак у ретродикцији био је да се три века уназад пренесе рукопис који недвосмислено постоји у 1969, што значи да га историчар може видети и додирнути⁶. Учинак те значајне улоге ретродикције и тумачења јесте такав да нам омогућује да у извесним областима очекујемо сва могућа изненађења; то је довело до тога да се пре два века призна да је Ромул био легендарна личност, а од 1945. јапански историчари могу да напишу да је њихова владајућа династија митског порекла. У историјском ткиву постоји огроман број рупа, и то зато што их има много у документима и што историју спознајемо преко трагова које оставља.

Напред смо видели како ниједан документ, па био то и живот Робинзона Крусое из пера самог Робинзона Крусое, не концидира у потпуности са догађајем; ток догађаја не може се реконструисати као мозаик; ма колико да су бројни, документи су неизоставно посредни и непотпуни; треба их пројектовати на изабрани план и међусобно их повезати. Иако је сматрана особеношћу старе историје, таква ситуација није само њена особеност: и у најсавременијој историји има исто толико ретродикције; разлика је у томе што је у њој ретродикција практично извесна. Али чак и када новине и архиви представљају документе, треба их међусобно повезати и не треба придавати исто значење неком чланку из *Иманитеа* и неком уводнику из *Журнал де деба* и то на основу онога што иначе знамо о тим новинама. Неки трактат из 1936. и неколико пресека из штампе чувају успомену на штрајк у некој фабрици у предграђу; пошто ниједна историјска епоха не ради све у исти мах, и пошто се „масовни штрајкови”, „дивљи штрајкови” и „штрајкови са ломљењем машина” не спроводе истовремено, тај штрајк из 1936. биће сматран сличним другим штрајковима из те године и то у контексту Народног фронта или радије у контексту свих докумената кроз које смо сазнали за те штрајкове. У старој историји, напротив, и најформалнији документ (или документ који такав изгледа зато што се не мисли у довољној мери на удео ретродикција) остаје двосмислен у недостатку контекста. Ево једног писма Плинија Млађег које је изоловано као аеролит и из којег сазнајемо да је почетком другог века у Малој Азији било веома много хришћана; нећемо моћи чак ни да одлучимо (под претпоставком да смо се уопште запитали) да ли ово писмо доказује

да је, само три века након Христове смрти, хришћанство у потпуности продрло у људске душе, бар у областима са развијеном културом; или да закључимо да је само тренутни развој ситуације привукао пажњу Плинија и римских власти: да се ради о наглом бљеску преобраћења у Азији, бљеску са којим се може поредити англо-саксонски *revival* или епидемија једнод-невних преобраћења са којима су се сусретали мисионари у Јапа-ну и која су власти гасиле са веома мало напора (ипак је, као кад се повуче плима, на обали остајао сићушни букет преобраћених душа). Ради ли се ту у редовитом надолажењу религиозне плиме, или се ради и о плими и о осеки? Ако се придржавамо римских докумената, ретродикција ће у овом случају бити немогућа.

Мало по мало, документи са мање рупа омогућују нам да себи представимо контекст неке епохе („да се сродимо са својим периодом”) и та представа нам омогућује да поправимо тумачење других докумената који имају више рупа. У тумачењу књижевних текстова не постоји никакав „зачарани круг синтезе у историји”, не постоји, штавише, ни „херменеутички круг”. А ми се претварамо да круг постоји. Да тумачење контекста зависи од детаља, а да детаљи добијају смисао који преузимамо из контекста⁷. (Voesh 1877/1968: 84) У стварности круг уопште не постоји, пошто се детаљи на којима се заснива привремено тумачење разликују од новог детаља који треба протумачити; на тај начин тумачење напредује као стонога. Кад би било другачије, ни до данас не бисмо дешифровали ниједан текст, осим на основу некакве тајновите интуиције.

Као што не постоји „историјски круг”, тако се ни ретродикција не може примењивати у бескрај; такав начин извођења закључака ослања се на оно што пружају документи. Иако се такав начин закључивања не може примењивати у бескрај, ипак се уз њега може стићи веома далеко. Може се ићи све дотле док се у глави сваког историчара не истка једна мала лична филозофија, једно лично искуство, на основу којег он одређује тежину економских узрока или религиозне потребе, размишља или не размишља о овој или оној ретродиктивној претпоставци. Управо то искуство (у смислу искуства неког доктора или исповедника) сматрамо чувеном „методом” историје.

„Метода” је искуство

И најситнија чињеница наводи на гомилу ретродикција, али уводи и нешто општије ретродикције које улазе у састав концепције човека и историје. Професионално искуство, које се стиче проучавањем догађаја са којима је нераскидиво повезано, подудара се у потпуности са оним што Тукидид назива *κτῆμα ἐς αἰεῖ*, историјским поукама које важе заувек.

На тај начин историчари стичу, када се ради о њиховом периоду и историјској епохи, мудрост и оно што Маритен (Maritain) назива „здравом филозофијом човека, правилном проценом разних активности људског бића и њихове релативне важности” (Maritain 1957: 21). Да ли револуционарни полет представља ретку појаву за коју је потребна друштвена и идеолошка припрема нарочите врсте или се пак догађају као саобраћајне несреће, тако да историчар не мора да се мучи са компликованим објашњењима? Да ли незадовољство, које се рађа из ускраћености и друштвене неједнакости, представља главни фактор еволуције или пак игра неку споредну улогу? Да ли је снажна вера резервисана за религиозну елиту или може да има масовни карактер? Чему наликује чувена „вера копача угља”? Је ли икада постојало хришћанство какво је замишљао Бернано (Bernanos) (Ле Брес /Le Bras/ је у то снажно сумњао)? Да ли је колективна страст Римљана према играма и Јужноамериканаца према фудбалу само привид који прикрива нека политичка превирања, или је прихватљиво да је она сама себи довољна? Није увек могуће пронаћи одговор на ова питања у документима из „свог периода”; насупрот томе, ти ће документи добити смисао из одговора који свако формулише на ова питања, а тај ће одговор бити пронађен у другим периодима ако је историчар културан, или у његовим предрасудама, што ће рећи у представи о савременој историји. Историјско се искуство, дакле, састоји из свега што је историчар научио из сопственог живота, из онога што је прочитао и видео. Али зар не изненађује чињеница да не постоје два историчара или два лекара са истим искуством и што нису ретке бескрајне расправе поред болесничког узглавља. Да не заборавимо наивце који мисле да раде нешто епохално када се позивају на брзопотезне технике које се

називају социологијом, религиозном феноменологијом, итд; као да су те науке пале са неба, као да нису биле индуктивне, као да нису настале из историје под нешто општијим видом, као да нису биле, једном речју, искуство других, које ће историчар сигурно знати да искористи ако не допусти да га одбију наоко лажне етикете. Због тога су прави сналажљивци они наивци који себи не забрањују приступ том искуству под изговором да социологија није настала из историје, а они који им се подсмевају само су полусналажљивци. Историјско је искуство спознаја настала из свих општости и редовитих понављања у историји какав год да је начин на који су представљене те општости и та понављања.

Два ограничења историјске објективности

Ако историја представља мешавину онога што је дато и искуства, ако се она упознаје кроз документа пуна рупа и уз помоћ ретродикције, ако се реконструише онако како дете мало по мало упознаје свет око себе, онда можемо да видимо које је ограничење историјске објективности: подудара се са рупама у документацији и са разноврсношћу искустава.

Документација

Таква је природа ограничења. Одмах се може прихватити да је историја субјективна, као што каже Мару, пошто Историја не постоји и све може бити материјал за заплет; могу се одмах прихватити и ограничења историјске објективности о којима говори Арон (Aron), који каже да су заплети овоземаљски, да у њима има истине, али да она није научна истина, да ће једна страница из историје увек више наликовати страници из приче него страници из физике. Из тога не треба закључити да је допуштен скептицизам према књижевном крају, по старој моди, или, по новој моди, да чињенице не постоје и да зависе од једног тачног мишљења о смислу историје. Из тога се може само закључити да историја није објективна онако како је објективна наука, да је њена објективност исте врсте као објективност света који нас окружује. У праву је Ф. Шатле (Châtelet) када каже: „Ако посматрамо радове данашњих историчара – и то не само њихова размишљања о историји – приметимо да су бесмислене полемике о немогућности посто-

јања историјске истине, о њеној заснованости на претпоставкама, о неумањивом уделу субјективности. Мислим да треба да постоји више тумачења догађаја и да свако од њих треба да обасја те догађаје новим светлом”. Нећемо уважити оно што међу ограничењима објективности произилази из поделе умова на секте; марксиста ће увек рећи да су најважнији економски узроци, а други ће говорити о жељи за влашћу или о међусобном смењивању елита. За разлику од расправа међу хемичарима или физичарима, ова је подела на секте извандисциплинарног порекла и одише досадом. Нећемо уважити ни стање недовршености у историји, што је случај са сваком спознајом која није непосредна; нећемо уважити ни чињеницу да се анализа може гурнути даље (Тољати /Togliatti/) или не толико далеко (Хрушчов /Хрущёв/) у недогађајно, јер то само доказује да постоје добри и мање добри историчари и да се увећава историјско искуство. Када све то прихватимо, не видимо шта би спречило историчаре да се сложе по питању селеукидског империјализма или по питању маја 1968, ако изузмемо недостатак докумената; историјска пракса самим својим постојањем демантује да би могло бити других ограничења објективности и никада нисмо видели како расправе историчара доводе до открића неких неразрешивих сумњи: откривају се само збркани појмови, проблеми који су сложенији него што се предвиђало и питања на која нисмо ни помислили; историја није несазнатљива, али је крајње сложена и захтева искуство истанчаније од оног које смо до сада могли да стекнемо. То значи да чак и разлика између површних и дубоких узрока није питање личног укуса, а ни тачке гледишта. Извесно је да су два излагања о истом историјском периоду прилично различита; али те разлике произилазе из начина на који се питање осветљава, из редакторског инсистирања на том и том виду чињеница, из различитог избора обављеног у тишини; пронашли бисмо исте разлике и између два математичка излагања, али ипак може бити у питању и истинско разилажање мишљења: у том се случају расправа може објективно започети и заиста се започиње, али никада не доводи до сумњи, већ само до зађевица.

Разноврсност искустава

Друго ограничење објективности – у ствари више кочење или задржавање него право ограничење – представља разноврсност личних искустава која су тешко преносива. Двојица историчара који проучавају религије неће се сложити по питању „римског погребног симболизма”, зато што је један стекао искуство на основу античких натписа, бретонских ходочашћа, наполитанске побожности и на основу тога што је читао Ле Браса, док је други за себе формулисао религиозну филозофију на основу античких текстова, своје сопствене вере и свете Терезе; пошто правила игре налажу да се не тражи објашњење садржаја искустава која чине основу ретродикције, неће им преостати ништа друго до да се међусобно оптужују за недостатак религиозног осећања, што ништа не значи, али се лако опрашта. Историчар позива на поуке из садашњости или из неких других епоха како би направио основу за своје тумачење, али то ради више у смислу илустрације него у смислу доказа за своје мишљење: скромност му помаже да одгонетне како би у очима логичара индукција у историји изгледала ужасно несавршена, а историја би изгледала као некаква јадна аналошка дисциплина. У таквој је ситуацији сасвим допуштено уверење да историју пишемо својом личношћу, што ће рећи скупом збрканих спознаја. Нема сумње да је то искуство преносиво и кумулативно зато што је у великој мери књишко; али оно не представља методу (свако стиче искуство онако како може и хоће) и то најпре зато што није званично признато и што се не стиче организовано, а онда и зато што се не може формулисати иако је преносиво: стиче се кроз спознају конкретних историјских ситуација из којих свако извлачи поуке на свој начин. *Ktèma es aei* Пелопонеског рата имплицитна је у причи о том рату, и ту се не ради о малој поуци изван текста; историјско се искуство стиче на гомили; оно није плод проучавања већ науковања. Историја нема методу зато што не може да формулише своје искуство у облику дефиниција, законитости и правила. Расправа о различитим личним искуствима увек је, дакле, посредна; с временом се усклади све што смо научили, као што се неко мишљење наметне, али не због правила које успоставља.

Узроци или законитости, уметност или наука

Историја је уметност која захтева учење ради стицања искуства. Али у томе има нешто варљиво, нешто што нас наводи да се непрестано надамо како ћемо моћи да је једног дана доведемо до истински научног ступња, а то је чињеница да је историја пуна општих идеја и приближних понављања, као што је и свакодневни живот; када кажем да је Луј XIV постао напуларан због пореза, прихватам могућност да се тако нешто догоди и неком другом краљу из истих разлога. На овај начин дотичемо нешто што је представљало велики проблем у англосаксонским земљама, а то је проблем историјске епистемологије: да ли историчар објашњава уз помоћ узрока или уз помоћ законитости? Да ли је могуће рећи како је Луј XIV постао напуларан због пореза, а да се не позовемо на *covering law* који представља основу тог узрочно-последичног односа и који би потврдио да би свака власт постала непопуларна ако уведе превисоке порезе? То је наизглед ограничена проблематика, али у себи садржи питање научног или овоземаљског карактера историје, па чак и питање природе научне спознаје; остатак овог поглавља биће посвећен том проблему. Сви знају да постоји наука општег и да је историја пуна општости, али јесу ли то „добре” општости? Најпре ћемо изложити теорију *covering laws*, јер треба запамтити неколико ствари у вези са њеном анализом објашњења у историји. Само ћемо напоменути да упркос томе што понекад тако изгледа, објашњење није ни у каквој вези са објашњењем у науци; као и сви читаоци Г. Гренџера (Granger 1960/1968: 1957; Rapoport 1958: 972-988)⁸, нећемо се више заклињати како се између „проживљеног” (ми смо га назвали овоземаљским) с једне стране и „формалног” с друге, налази формализујући карактер сваке науке достојне тог имена. Има ли истина о карактеру народа, „свака ће власт постати непопуларна ако уведе превисоке порезе, осим ако не постане”, икакве везе са Њутновим (Newton) законом? А ако нема, зашто нема?

Објашњење у складу са логичким емпиризмом

Теорија *covering laws* у историји настала је захваљујући логичком емпиризму⁹.

Ова је школа уверена у јединство разума. Њена анализа објашњења у наукама каже да се свако објашњење враћа на сврставање догађаја под законитости. Замислимо како треба да објаснимо неки догађај: оно што ће га објаснити састоји се с једне стране од онога што је дато или од претходних околности, тј. околности које су настале у одређено време и на одређеним местима (то су, на пример, иницијалне околности или физички ограничене околности); с друге се стране налазе научне законитости. Свако објашњење неког догађаја (ширење топлоте кроз ову гвоздену шипку, више него пропорционално опадање цене овогодишњег жита) садржи бар једну законитост (у случају жита то је Кингов указ). Таква је анализа несумњиво непогрешива; хајде да је применимо на историју. Замислићемо сукоб између папства и царства¹⁰. (Stegmüller, 1969: 82-90) Не желећи да се препусти непрестаној регресији дуж ланца догађаја, историчар ће почети тако што ће се сложити са полазним чињеницама. У XI веку постоји папство, а постоји и једна империјална сила и њихов карактер је такав и такав. Сваки наредни поступак једног или другог учесника у историјској драми биће објашњен законитошћу: свака сила, чак и духовна, жели да буде потпуна, свака институција тежи да се згусне, итд. Иако се свака поједина епизода објашњава законитошћу или законитостима или пак претходном епизодом, не треба поверовати да епизоде проистичу једне из других, и то тако да је могуће предвидети читав ланац; то није тако зато што систем није изолован: на сцену непрестано улазе нове датости (краљ Француске и његови правници, темперамент Хенрија IV, изградња националних монархија) које мењају претходне датости. Из тога следи да није читав ланац објашњив ако јесте свака карика, јер ће нас објашњење сваке нове датости одвући исувише далеко у проучавање ланца из којих произилазе.

Честитали смо себи што смо упоредили историју са драмским заплетом: логички емпиризам тако жели. Датости су као ликови у драми; постоје и побуде које покрећу те ликове и које

представљају вечне законитости. Често искрсавају нови актери чији долазак, иако је сам за себе објашњив, ипак изненађује гледаоце који не виде шта се дешава изван сцене: њихов долазак неосетно мења ток заплета који није предвидљив, иако се може објаснити из сцене у сцену, тако да је његов расплет и неочекиван и природан пошто се свака епизода објашњавала вечним законитостима људског срца. Из овога видимо зашто се историја не понавља и зашто се будућност не може предвидети: све то није могуће и то не зато што, као што бисмо можда хтели да претпоставимо, једна законитост као што је „свака сила жели да буде потпуна” можда не спада у најапсолутније и начне законе. Не: све то је тако зато што се систем, који није изолован, не може у потпуности објаснити полазећи од почетних датости. И најжешћи ће научнички ум прихватити такву врсту неодређености.

Критика логичког емпиризма

Али, шта мислимо да смо постигли излагањем ову схему? Исткали смо метафору. Да се разумемо¹¹: није да осећамо и најмању носталгију за Дилтајевом опозицијом између природних наука које „објашњавају” и друштвених наука које само омогућују да се „разуме”, и која представља један од најупечатљивијих хорсокака у историји наука. Било да се ради о слободном паду или о људском деловању, научно објашњење је исто, дедуктивно и номолошко; само ћемо напоменути да историја није наука. Граница пролази између номолошког објашњења у наукама, било да су природне или друштвене, и свакодневног и историјског објашњења, које је узрочног карактера и превише је збркано да би се могло уопштити у облику законитости.

Истину говорећи, тешко је тачно знати шта логички емпиризам подразумева под тим „законитостима” којима би историчар имао да се служи. Јесу ли те законитости научне, и то научне као физичке или економске законитости? Или су отрцане истине у множини, као што је „свака власт ће постати непопуларна...”? У делима многих аутора приметили смо да постоји некакво колебање по овом питању. У принципу се ради само о научним законитостима; не би било велике користи кад би схема логичког емпиризма била примењива само на странице из историје које се пози-

вају на неку од тих законитости. Онда се мало по мало миримо са тим да законитошћу назовемо истине о карактеру народа; толико је искрено убеђење да је историја озбиљна дисциплина која има своје методе и своју синтезу и која обезбеђује и нешто више од објашњења која бисмо могли пронаћи свуда. Кад смо већ морали отрцане истине назвати законитостима, преостаје нам да се тешимо надом: ту се ради о једноставним „нацртима за објашњење”¹², (Stegmüller 1969: 110-346) непотпуним, имплицитним или привременим, у којима ће отрцане истине бити замењене законитостима бољег квалитета када наука буде узнатрковала. Укратко, или се претварамо да историја објашњава уз помоћ истинских законитости, или отрцане истине називамо законитостима, или се пак надамо да су те отрцане истине нацрти за будуће законитости; на тај начин правимо три грешке¹³. (Granger 1960/1968: 206-212)

Теорија историјског објашњења у складу са логичким емпиризмом није толико погрешна колико је мало поучна. Несумњиво постоје сличности између објашњења узрочног типа у историји и номолошког објашњења у наукама; у оба случаја прибегавамо датостима (порези, Луј XIV) и једном општем односу (законитост) или бар односу који се може уопштити осим у изузетним случајевима (узрок); захваљујући тој сличности историчар може упоредо да се служи узроцима и законитостима: пад цене жита објашњава се Кинговим указом и прехранбеним навикама француског народа. Разлика је у следећем: иако се неки узрочно-последични однос може поновити, никада се не можемо формално уверити када ће се и под којим условима то догодити: узрочно-последични однос је збркан и глобалан, историја зна само за поједине случајеве тог односа, случајеве које бисмо знали да утемељимо као правило: историјске су „поуке” увек праћене менталном рестрикцијом. Због тога се историјско искуство не може формулисати, а *ktēma es aei* не може се изоловати из појединачног случаја у којем је потврђена. Узмимо неки од тих појединачних случајева и покушајмо да, упркос здравом разуму, његову поуку уопштите у облику законитости, помиримо се унапред са чињеницом да ћемо законитошћу назвати обичну отрцану истину: али треба и њу пронаћи, а то није тако једноставно зато што је узрочно-последични однос глобалан; немамо никакав критеријум за анализу: број могућих рашчлањења биће неограничен. Хајде да

размотримо већ помињани пример: „Луј XIV је постао непопуларан због пореза.” Ево шта изгледа једноставно: узрок је пореска политика, а последица је непопуларност; што се законитости тиче, читалац је сигурно већ зна напамет. Али, постоје ли можда више од две различите последице и више од два узрока: порези су узрок незадовољства, а то незадовољство постаје узрок непопуларности? То је нешто тананија анализа из које ћемо извући додатни *covering law* који ће исказати да је свако незадовољство пренето на узрок чињенице која је произвела то незадовољство (ако ме сећање не вара, о томе можемо читати код Спинозе). Хоћемо ли онда имати две законитости за само један случај непопуларности? Имаћемо их и много више ако будемо темељно истраживали „превисоке порезе” и „краља” и ако не увидимо на време да је наша тобожња анализа у стварности *отис* онога што се догодило.

Штавише, ма како да је формулишемо, наша ће законитост бити погрешна: у случају патриотског одушевљења или кад год се деси нешто мање или више необјашњиво, та законитост неће функционисати. Речено је¹⁴ (Scheffler, 1966: 94; Stegmüller 1969: 102): „Умножимо околности и услове и законитост ће на крају постати тачна.” Хајде да пробамо. За почетак ћемо изузети случај патриотског одушевљења и умножићемо нијансе; када законитост буде описана на неколико страница, реконструисаћемо једно поглавље о историји владавине Луја XIV чија ће забавна особеност бити то што је написано у садашњем времену и у множини. Пошто смо на тај начин реконструисали тај појединачни догађај, још нам преостаје да у њему пронађемо законитост.

Историја није нацрт за науку

Таква је разлика између конкретног и неправилног узрочно-последичног односа у овоземаљском и апстрактних и формалних законитости у наукама. Ма колико да је детаљна, законитост никада не може све да предвиди; оно што нисмо предвидели обично називамо изненађењем, незгодом, невероватном случајношћу или преокретом у последњем тренутку. Социолог не може да се нада како ће прорећи резултате избора са већом сигурношћу од физичара који предвиђа резултате неког једноставног огледа са кла-

тном. Ни физичар није сасвим сигуран у своје резултате: зна да искуство може да закаже, да клатно може да се сломи. Наравно да законитост клатна неће због тога бити мање тачна: али таква утеха неће задовољити нашег социолога који се надао да ће предвидети овоземаљски догађај, а то је изборни резултат; то је, међутим, варљиво.

Научне законитости не проричу да ће Аполо XI слетети у Море тишине (а то је оно што би историчар желео да зна); полазећи од Њутнових закона механике, оне предвиђају да ће Аполо тамо слетети, осим у случају незгоде или квара¹⁵. (Popper 1959: 276) Оне одређују околности и предвиђају само на основу њих у складу са формулом која је драга економистима, а то је да су „уосталом све ствари равноправне”. Оне одређују слободан пад, али у празном простору, механичке системе, али без трења, стабилност тржишта, али у условима савршене конкуренције. Овакво апстраховање конкретних ситуација омогућује да оне функционишу формално као и математичке формуле; њихова је општост последица апстраховања и не произилази из тога што смо појединачан случај ставили у множину. Те истине сигурно не представљају откриће, већ нас спречавају да следимо Штегмилера док у књизи на чију смо важност, јасноћу и трезвеност већ указали пружа подршку тези да се историјско објашњење и научно објашњење разликују само у нијансама. Одбијање историчара да прихвате чињеницу како објашњавају уз помоћ законитости произилази или из чињенице да се њима служе несвесно или пак из чињенице да своја објашњења сматрају „нацртима за објашњење” у којима су законитости и датости формулисане нејасно и непотпуно; за ту непотпуност, наставља Штегмилер, постоји више разлога; законитости могу на имплицитан начин улазити у састав објашњења; такав је случај када поступке неке историјске личности објашњавамо њеним карактером или побудама; у другим се случајевима сматра да се уопштавања одвијају саме од себе, нарочито када су изведена из психологије свакодневице; дешава се и да историчар сматра да није његов посао да улази у техничке и научне аспекте неког историјског детаља. Због тренутног стања науке веома често је тешко прецизно формулисати законитости: „Имамо само приближну представу о правилности нижег реда и не можемо да формулишемо законитост због њене сложености”

(Stegmüller 1969: 347).¹⁶ Потпуно се слажемо са оваквим описом објашњења у историји, само што не видимо каква је корист од његовог сврставања међу „нацрте” за научно објашњење; тако бисмо могли рећи да све о чему су људи одувек размишљали представља нацрт за науку. Између историјског објашњења и научног објашњења не стоји нијанса већ амбис и то зато што је потребно скочити да би се прешло са једног на друго, зато што захтева преображај и што се научне законитости не извлаче из свакодневних начела.

Тобожње законитости у историји

Пошто нису апстрактне, тобожње законитости у историји или у социологији не поседују беспрекорну чистоту физичких формула; а ни не функционишу најбоље. Не постоје саме по себи, већ само кроз имплицитне референце на конкретан контекст: сваки пут када формулишемо неку од њих, спремни смо да додамо: „говорио сам уопштено, али сам сачувао резерву за изузетке и за неочекивано”. Из њих су настали овоземаљски појмови „револуција” или „буржоазија”: претоварене су конкретношћу из које смо их извукли и нису раскинуле везу са њим; смисао и сврха историјско-социолошких појмова и законитости постоји само кроз непрестане *тајне размене* са конкретним којим владају; управо нам те размене омогућују да увидимо да их у науци нема. Када говорим о послу статике, могу и морам да заборавим шта значи реч „посао” у свакодневној употреби; посао физичара, који то име носи само зато што је морао некако да се зове, није ништа друго до производ силе настао пројекцијом померања на правац те силе; као и сви научни објекти, он је оно што ми кажемо да јесте: предмет науке јесу њене сопствене апстракције; открити научну законитост значи открити, изван онога што је видљиво, апстракцију која функционише. Насупрот томе, не може се дефинисати „посао” у сфери животног; он је само име које дајемо конкретном на чије се збркано богатство можемо позивати само уз помоћ феноменологије. Дефинисаћемо га само како бисмо код читаоца изазвали успомену на то конкретно које остаје једини аутентични текст. *Ktēma es aei* не може се формулисати независно од догађајног контекста; хајде да претпоставимо да нас *ktēma* подучава

законитостима које се тичу револуције, буржоазије или племства: пошто ти појмови немају смисао и не могу га добити од чињеница на које их примењујемо, *кѐта* не би ни била разумљива без контекста.

Ако желимо да сазнамо колики ће пут прећи тело које пада у празном простору, механички ћемо применити одговарајућу формулу, а да се, према свему што знамо о јабукама, не запитамо који су мотиви навели јабуку која пада да прелети делове пута у пропорцији са јединицама времена. А ако хоћемо да сазнамо шта ће урадити припадници ситне буржоазије пред претњом од крупног капитала, нећемо применити одговарајућу законитост, чак ни ако је материјалистичка, или ћемо се на њу позвати само као на цредо или на упутство; али ћемо за себе поновити разлоге који наводе припаднике ситне буржоазије да у сличним случајевима потраже прибежиште у савезу са пролетаријатом, те разлоге ћемо тумачити у складу са оним што знамо о припадницима ситне буржоазије, схватићемо шта их покреће и оставити у резерви случај да не ураде оно што се од њих очекује зато што су превелики индивидуалисти, или зато што нису у стању да препознају свој интерес или Бог зна зашто.

Историја је опис

Историјско објашњење није номолошке већ узрочне природе; пошто је узрочне природе, садржи општост: све што није случајност, намењено је умножавању; али не може се тачно рећи ни шта се умножава ни под којим условима. Наспрам објашњења које припада сфери наука, природних или друштвених, историја изгледа као једноставно описивање¹⁷ (Stegmüller 1969: 76-81, cf. 343) онога што се догодило; она објашњава *како* је до нечега дошло, она омогућује да то разумемо. Она прича како је јабука пала са дрвета: јабука је била зрела, или је дунуо ветар и један удар ветра је протресао дрво; наука открива зашто је јабука пала; узалуд бисмо писали и најдеталнији историјски извештај о паду јабуке, никада се у њему не бисмо срели са силом привлачности, скривеном законитошћу коју је требало открити; једва да бисмо стигли и до отрцане истине да падају сви предмети који немају ослонац.

Историја описује оно што је тачно, конкретно, проживљено, овоземаљско; наука открива оно што је скривено, апстрактно, и коначно, оно што се може формулисати. Предмети проучавања науке страни су нашем свету; ти предмети нису слободни пад, дуга или магнетни камен, јер они представљају само полазну тачку за истраживање, већ су формалне апстракције као што су сила привлачности, квант или магнетно поље.

Ако сведемо животни узрочно-последични однос и научни узрочно-последични однос на исти логички ниво, значи да потврђујемо лоше формулисану истину, да не знамо за амбис који раздваја појам *докса* од појма *епистема*. Извесно је да је свака логика дедуктивна и треба признати да потврда која се односи на Луја XIV *логички* подразумева прву премису „сваки порез доприноси непопуларности”; у психолошком смислу, ова је премиса страна разуму историјског посматрача, али није прикладно бркати логику и психологију спознаје. Само што није прикладно ни бркати логику и филозофију спознаје; истина је да жртвовање те филозофије логици или психологији представља уобичајену појаву у емпиризму.

У логичком се емпиризму налази хендикеп сваког емпиризма, он не зна за амбис који раздваја појам *докса* од појма *епистема*, не зна за историјску чињеницу, за „животно” (пад јабуке или пад Наполеона) и за апстрактну научну чињеницу (сила привлачности)¹⁸. (Kasirer 1986: 378, 356-357) Сада смо у стању да покажемо како историјско објашњење није несавршени „нацрт за научно објашњење” и да кажемо зашто историја никада неће постати наука: везана је за узрочно објашњење од којег полази; чак и када би друштвене науке сутра откриле безбројне законитости, историја не би тиме била поремећена, већ би остала оно што јесте.

Наука као интервенција

Ипак, рећи ће неко, не позива ли се она већ на законитости, на научне истине? Када кажемо да је народ са гвозденим оруђем победио народ са бронзаним оруђем, не позивамо ли се на оно што знамо о металургији која каже да је гвоздено оруђе надмоћ-

није? Зар се не можемо позвати на метеоролошку науку како бисмо објаснили катастрофалан пораз Армаде¹⁹? (Stegmüller 1969: 344) Пошто чињенице на које се примењују научни закони постоје у сфери животног – а у којој би другој сфери постојале? – ко нас спречава да се позивамо на ове законитости када говоримо о тим чињеницама? Према томе како наука буде напредовала, биће довољно употпунити или поправити историчарске нацрте за објашњење. На жалост, та нада заобилази кључну тачку. Историја се позива на многе законитости, али то не ради аутоматски, на основу чињенице да су те законитости откривене: позива се на њих само *тамо где те законитости играју улогу узрокâ* и где се уклапају у овоземаљску потку. Када Пир погине од црепа који му је нека старица бацила на главу, нећемо се позвати на кинетичку енергију како бисмо објаснили последице; уместо тога историчар ће право рећи: „Једна данас позната макроекономска законитост објашњава економску пропаст Народног фронта, а та је пропаст представљала загонетку за савременике који нису знали да је одгонетну²⁰.” (Sauvy, 1967) Историја се користи законитостима само онда када те законитости употпуњују листу узрока, а онда и саме постану узроци. Узрочност није несавршен систем законитости, већ је аутономан и довршен систем: то је наш живот. Свет који посматрамо припада сфери животног, али у њему користимо научно знање у облику техничких образаца; начин на који историчар користи законитости припада истом реду: у оба случаја историчар и техничар полазе од овоземаљског како би стигли до овоземаљских последица и то преко научног знања. Историја је, као и наш живот, настала из земље и у земљу се враћа. Ако не игра улогу узрока, ако само објашњава већ схваћену чињеницу, онда је законитост само бескорисно тумачење с којим историја не зна шта да ради: реченица „Наполеон је био амбициозан, а као што знамо, амбициозност се објашњава вишком једног ланца дезоксирибонуклеинске киселине” није ништа друго до тумачење, као што је кинетичка енергија у Пировом случају; научно објашњење амбициозности јесте спознаја која долази са неба и у овом је случају занимљива само на платоновски начин. Насупрот томе, реченица „корзикански обичаји повијања беба и одбијања од сисе начинили су будућег Наполеона амбициозним каквим га знамо” представља умесно историјско објашњење: једна овоземаљска

чињеница као што је прерано одбијање од сисе довела је, заобилазним путем који ће антрополошка наука касније открити, до ништа мање овоземаљске последице као што је амбициозност чудовишта са Корзике и пала нам је такорећи на главу. Да се послужимо тананим језиком атомске балистике, историчар, као и техничар, прихвата путање земља-земља (Наполеонова амбициозност објашњава његову политику) и земља-ваздух-земља (одбијање од сисе јесте научно објашњење те амбициозности), али не и путању ваздух-земља (Пир у је разбијена глава? То је кинетичка енергија).

Управо сам одгледао документарни филм о Народног фронту; при руци ми је *Histoire économique de la France entre les deux guerres (Економска историја Француске између два рата)* А. Совија (A. Sauvy), као и *Theory of political coalitions (Теорија политичких коалиција)* В. Х. Рајкера (Riker 1962/1965)²¹. (Rosenthal 1968: 270) Сада ћу причати о успесима и падовима Народног фронта; 1936. формира се и побеђује предизборна коалиција чија ће економска политика пропасти. Узроци за стварање коалиције су јасни: пробој десничара и фашиста, дефлација итд. Ако томе додамо двадесет страница из математике о коалиционим играма, страница које би објасниле зашто људи раде то што раде, тумачили бисмо оно што је јасно; у Рајкеровој теорији нема, дакле, ничега корисног за историју – или бар за заплет који сам испричао. А како онда да објаснимо економску пропаст? Не видим јој узроке: Сови ми каже да их треба тражити у једној макроекономској законитости која није била позната 1936; та законитост каже да један овоземаљски догађај (четрдесеточасовна радна недеља) доводи до ништа мање овоземаљске последице.

Али хајде да претпоставимо да за заплет нисам изабрао Народни фронт, већ тему из компаративне историје: „коалиције кроз векове”; погледаћу да ли коалиције одговарају или не оптималном прорачуну теорија о играма и Рајкерова ће књига бити умесна у историјском смислу. Кинетичка је енергија погодна за објашњење веома значајног историјског догађаја као што је усвајање најстарије од свих техника, технике пројектилâ, за коју су знали синантропи, што ће рећи виши мајмуни. Избор заплета суверено одлучује о томе шта ће а шта неће бити погодно у смислу узрокâ; наука може да напредује колико хоће, историја ће остати при сво-

јој основној опцији, према којој узрок постоји само кроз заплет. Таква је последња реч појма узрочности. Хајде да претпоставимо да треба рећи који је узрок неке аутомобилске несреће. Возило је склизнуло с пута услед кочења на влажном и неравном путу; за полицију, узрок је превелика брзина и истрошеност гума; за путаре, узрок је велики број неравнина; за директора ауто-школе, то је законитост за коју ученици не знају, а која каже да интервал кочења расте више него пропорционално са брзином; за породицу, узрок је судбина која је хтела да тог дана пада киша или је хтела да тај пут постоји како би возач на њему погинуо.

Историја никада неће бити научна дисциплина

Али, рећи ће неко, зар није истина да су сви узроци прави и да ваљано објашњење јесте оно које их све узима у обзир? Није тако, и софизам емпиризма почива у уверењу да се конкретно може реконструисати уз помоћ додатих научних апстракција. Број узрокâ је неограничен из једноставног разлога што овоземаљски узрочни начин разумевања, другачије речено историја, представља опис, а неограничен је број могућих описа једног истог догађаја. У једном заплету узрок ће бити *одсуство* знака „Клизав коловоз” на том месту, у другом то што путничка возила немају падобран-кочнице. Хајде да од две ствари начинимо једну; када желимо потпуно узрочно објашњење, или ћемо говорити о овоземаљским узроцима (није било знака, а возач је пребрзо возио), или пак о законитостима (деловање разних сила, приањање гума...). У првој претпоставци потпуно објашњење јесте мит који се може упоредити са митом о геометричком својству догађаја које би објединило све заплете. У другој претпоставци потпуно објашњење јесте идеал, регулациона идеја сродна идеји универзалног детерминизма; не можемо је применити у пракси, а и кад бисмо могли, објашњење би убрзо постало непогодно за употребу. (Пример: чак се не могу прорачунати покрети вешања на аутомобилу на неравном путу; могу се исписати двоструки и троструки интеграл на ту тему, али по цену таквих поједностављења – претпоставиће се да вешање није еластично и да су путеви потпуно равни – да ће теорија бити неупотребљива). Кад би потпуно одређење животног било могуће, онда би било немогуће и досад-

но писати историју. Немогуће, јер би објашњења постала непогодна за употребу због бројности и сложености. Досадно, јер тајновита економска законитост која руководи мишљењем налаже да догађај из којег изводимо законитост за нас не буде ништа више од анегдоте: физика није збирка задатака и проблема, већ је корпус законитости; историја као научна дисциплина произвела би смешну последицу какву производи извештај физички проблем који је генерацијама студената био познат под именом „проблем блатњавог бициклисте”: треба прорачунати на који ће део леђа бициклисте пасти грудвица блата коју лансира точак (претпоставке су празан простор, једнолична брзина и савршено раван пут). Радије мислимо да не би било досаде: пошто би животно, упркос свим објашњењима, на наше очи настојало да очува своју згуснутост, наставили бисмо да пишемо историју као и раније. Оно што подиже баријеру између историје и науке није приврженост индивидуалности, није ни однос према вредностима, а ни чињеница да Јован Без Земље неће поново проћи овуда, већ је то чињеница да *докса*, животно и овоземаљско јесу једно, а наука нешто друго, и историја се налази на страни појма *докса*.

Постоје, дакле, два крајње различита решења за објашњење неког догађаја: или ћемо га објаснити као конкретну чињеницу, омогућити да се разуме, или ћемо пак научно објаснити само неке одабране аспекте тог догађаја; укратко, објашњење ће бити дугачко, али лоше, или ће пак бити кратко, али добро. Не можемо урадити обоје истовремено зато што наука узима у обзир бескрајно мали део конкретног. Она полази од законитости које је открила, али не зна за аспекте конкретног који одговарају тим законитостима: физика решава проблеме физике. Задатак физике је да омогући разумевање заплета који је одабрала, а не да у њему искроји проблем по својој мери. Научник ће прорачунати аспекте каолиционе игре са политичким улогом већим од нуле, као што је случај са Народним фронтом, историчар ће испричати како је настао Народни фронт и прибегаваће теоремама само у веома ограниченим случајевима када је то неопходно ради потпунијег разумевања.

Једино место науке: ненамерно изазване последице

Али најзад, шта нас спречава да комбинујемо ова два крајње супротна решења? Да будемо у току са напретком науке и да мало по мало заменимо описна решења научним решењима, као што захтева логички емпиризам? Не спречава нас ништа осим чињенице да би тако добијена мешавина била несувисла, да би се опирала једној врсти мисаоне потребе за ваљаном формом којој је довољно да тврдње буду истините; треба само да се сетимо Пирове главе и кинетичке енергије и да будемо упућени у тај проблем. Није довољно што је нека истина откривена, већ је потребно и да уђе у овоземаљски систем историје, а да га не деформише. Овде запажамо уметнички ниво који подржава сваку мисаону активност: све се одиграва као да се вежбање мишљења не уздиже само из идеала истине, већ и из идеала доброг руковођења који захтева да усвојена решења буду сувисла, стабилна, економична. Управо на тај ниво руковођења мисаоном активношћу односи се, на пример, идеја „лепоте“ неког језика или неке филозофије, која се не може ни дефинисати ни избећи, или идеја лепоте у математици: с обзиром на неограничен број система комбинација, неке структуре изгледају занимљивије, поучније, плодније него неке друге – не знамо баш који придев да употребимо – плодност и лепота овде изгледају повезане тајновитим везама (Lichnerowicz 1967: 480). Та уметност мисаоног руковођења забрањује и мешање историје и науке осим уколико наука не носи име неког система својственог историји.

Али у којим је случајевима то могуће? Који су критеријуми око којих се врти ваљана форма историје? Једна од најупечатљивијих црта друштвеног живота јесте да се у њему ништа никада не дешава као што је предвиђено, да увек постоји мали или велики распон између наших намера и догађаја; другачије речено, наше намере нису непосредно спојене са догађајима. Дадиља која је превише стезала пелену бебе Бонапарте *није знала* да припрема катастрофе из 1813, а Блум *није знао* да онемогућује економски опоравак. Овај распон између намера и последице јесте место које резервишемо за науку када пишемо историју и када се њоме бавимо. Да бих бацио овај нацрт у корпу за папир, довољно је да то

пожелим; да бих лансирао ракету на месец, намера више није довољна: тада у помоћ позивамо науку; да бисмо објаснили несхватљиву Блумову пропаст, у помоћ позивамо економију.

Као контемплација, наука настоји да нам објасни све, али ми не знамо шта бисмо са њеним објашњењима; али када су у питању наша дела, као и спознавање наших дела, а то је историја, науку позивамо у помоћ само онда када намере више нису довољне (Poper 2002). Може ли се рећи да је историја намерно одабрала да посматра човека људским очима, да његове намере сматра неумањивом реалношћу, да буде само поновна спознаја онога што је он проживео? Никако: немојмо сматрати намером као таквом нешто што представља само меру за мудро руковођење; немојмо једном егзистенцијалном ставу придавати својство које се пре уздиже из идеала мисаоне лепоте. С једне стране имамо овоземаљско становиште, чија се суштина на наше очи артикулише у односу на наше намере; с друге стране имамо становиште *епистеме* којој ни те намере не могу побећи. Шта изабрати? Вежбање мишљења покорава се обама критеријумима, и истини и уметности руковођења. Када бисмо имали начина да сами спознамо читаву истину и да откријемо скривене пориве за оно што радимо, јасно је да не бисмо побегли пред тим призором и не бисмо га великодушно заогрунули Нојевим капутом; и кад бисмо хтели, не бисмо могли: од тренутка у којем би историјска *епистема* постала могућа, историјска би *докса* за нас била само анегдота и грешка. Када бисмо на располагању имали потпуно опремљену друштвену науку, преостало би само да се историја исели из појма *доха* у којем је тренутно настањена. Али када ће се то догодити? Све док не буде досегнут одређени критички праг (а то се никада неће догодити) на којем ће животно моћи без проблема да буде замењено за формално, на којем ће научна објашњења бити потпуна, али да остану погодна за употребу (а то је контрадикторно), здраво ће руковођење бранити историји да се исели, јер би то само довело до хаоса.

Историја није наука зато што се налази на страни појма *доха* и остаје на тој страни због својеврсних закона сувислости. Природне и друштвене науке могу да напредују највише могуће, историја се неће променити; она се неће користити њиховим открићима осим у веома прецизном случају: *када та открића омогућују да се објасни распон између намера и резултата.*

Apendix

Свакодневица и прављење низа

„Прављење низа” (метода која се састоји од сакупљања што је могуће већег броја случајева у којима се појављује нека чињеница у циљу објашњења те чињенице: сакупљање свих начина употребе неке речи у сачуваним текстовима, или сакупљање свих примера неког обичаја) представља методу која је драга историчарима и филолозима и то из много разлога (чак и када је користе не знајући, или, као неки „литерате”, не желећи да знају). Али међу тим разлозима постоји један који је толико значајан за исцртавање физиономије животног и за аутентичност историографије да се на њему морамо зауставити. Тај разлог је што у складу са бројем прикупљених случаја појављивања неке чињенице, обичаја, речи закључујемо да ли та чињеница, обичај, реч одлучује о *норми* те епохе. А у визији коју људи имају о својој епохи, ова је идеја норме од великог значаја: она њиховом свету даје печат блискости, свакодневности; а та свест о свакодневности стиже им из исте методе прављења низа коју ће једног дана користити историчар њихове епохе: поступак индукције ће их научити да у ономе што их окружује разликују баналне појаве од битних особености. Значај овог утиска свакодневности је толики да нећемо претерати ако кажемо да се историографија своди на оживљавање свакодневне баналности прошлости. Нећемо погрешити ако кажемо да тај смисао за баналност разликује доброг историчара од оног мање доброг.

У нашој перцепцији света природе и света друштва у којем живимо, све одреднице „се односе на *нормалност искусства* која може да варира од света до света. „Хладно” време у тропском појасу има другачије значење него у умереној зони; „брза” кола у време дилижанси имају другачије значење него у веку тркачких аутомобила” (Husserl 1970: 233; cf. Toulemont 1962: 70, 188-192, 239). Људи и ствари које припадају нашој цивилизацији на наше се очи сврставају у типове; одатле долази утисак блискости који одају. Насупрот томе, неки ће неочекивани објекат одлучити о тој типологији у коју „не улази у низу”. Антепредикативна индукција

омогућила нам је да саставимо гомилу друштвених, професионалних, регионалних типова, ... захваљујући њима довољан нам је само један поглед да сврстамо неки нови тип. Од сада сваки објекат више неће бити само оно што јесте: ако не улази у низ, биће обојен карактеристичним осећајем ненормалности.

Разумевање прошлости претпостављаће да историчар у својој глави реконструише нормалност епохе и да зна да је приближи читаоцу. Догађај није то што јесте у односу на норме епохе; пред сваком чудном чињеницом коју прочита у историји, читалац се запита: „Да ли је то било исто толико чудно њима као што је нама?”; добар историчар ће знати да га о томе обавести, било једном речју, било реченичним обртом. Чак је и у савременој историји често потребно оживљавати нормалност: да би професор 1970. објаснио студентима шта је било шокантно у депеши из Емса, мора да је укључи у низ у дипломатском стилу тог времена који је карактеристичан по својој безграничној куртоазији. На тој страни треба тражити истинитост често лоше схваћене тврдње да о некој епохи треба судити на основу њених вредности.

Желимо да скренемо пажњу на један чест проседе који служи томе да у читаоцу изазове тај утисак нормалности епохе и чије је значење преувеличано. Претпоставимо да напишем следеће тврдње: „Астрологија је код образованих Римљана заузимала готово исто место као и психоанализа код надреалиста”; „наши су се преци одушевљавали циркусним представама као што се ми одушевљавамо аутомобилима”; да ли ја тиме тврдим како циркус и аутомобили задовољавају исту антрополошку „потребу”? Или да у стилу етнографа треба направити историјску категорију по имену фокализација²² (Herskovits, 1967; Linton, 1968) која би служила као врећа у коју треба ставити све појаве колективне страсти које се поклапају једино у томе што изненађују друштва која не деле ту исту страст? Неће бити тако: поредећи астрологију или циркус са савременим појавама (које им наликују само у најширем могућем смислу), ја само желим да у читаоцу изазовем утисак да су Римљани сматрали астрологију или циркус исто тако *нормалним* као што ми сматрамо страст према аутомобилима или психоанализу; читалац не треба да узвикне: „Како је било могуће бити Римљанин?”, не треба да залута према надуваним спекула-

цијама о *масовним медијима* и античкој „модерности”²³. (Bourdieu, Passeron 1963: 998) Он мора да осети да је, гледано изнутра, бити Римљанин било веома банално.

Има књига из историје које бриљирају у оживљавању те свакодневице, а Марк Блок је међу водећим писцима. Има и других, које су нам можда мање драге, а које нам прошлост представљају као чуднију, понекад дивнију, а понекад сумњивију: онај ко је читао Нилсона (Nilsson) и А. Д. Нока (Nock) с једне стране, и Кимона (Cumont) с друге, наслућује шта хоћу да кажем. Ако се не зна за нормалност, ако је осећај за свакодневност непознат или ако нам систематски бежи, имаћемо свет из романа *Саламбо*; имаћемо и мешавину чуда и галиматијас етнографских описа који на наше очи евоцирају свет Примитиваца који су „варвари” у истој мери као и Флоберови (Flaubert) Картагињани и невероватни као и снови госпође Бовари у којима срећа, Напуљ и месечина добијају густину метала.

Али, то се не тиче читаоца, јер читалац историје зна да је историја банална као и наш свакодневни живот. Он *a priori* зна да би му било немогуће да предвиди чиме би се бавио кад би се неки бог потрудио да га пренесе у неки други историјски период: да даје потлач, да учествује у „цветном рату”, или у крсташком рату, или да се бави *менаџментом*. Насупрот томе, сигуран је да ће свуда пронаћи свакодневност истог стила, истог сивила, са истом отуђеношћу од самог себе и од света који ће му у души одзвањати празно. Иако му је цветни рат или крсташки рат само минут раније изгледао запањујуће, истог тренутка када би га бог ставио у његово ново тело изгледао би му сасвим нормално. Одатле долази полуилузија да само човек може схватити човека; да, ако објаснимо природу, „схватимо” човека, да се можемо ставити на његово место... Оно што је у тој идеји тачно јесте то што магловито и изричито знамо да осећај за нормалност игра исту улогу у визији наших претходника и у нашој визији; а оно што нећемо сазнати ни уз помоћ интроспекције ни уз помоћ здравог разума јесте каква је та нормалност у датом периоду.

Са француског превела Оља Петронић

Литература:

- Boech (1877/1968/): *Enzyklopädie und methodenlehre der philologischen Wissenschaften, I, Formale Theorie der philologischen Wissenschaft*, 1877 (Teubner, 1968).
- Boudon, R. (1967): *L'Analyse mathématique des faits sociaux*, Paris: Plon.
- Bourdieu, P, Passeron, J. C. (1963): „Sociologues des mythologie et mythologie des sociologues”, *Les Temps modernes*, 1963.
- Carr, E. H. (1961): *What is history?* (Penguin Books, 1968).
- Danto, A. C. (1965): *Analytical Philosophy of history*, Cambridge: Cambridge University Press (Paperback, 1968).
- Diltay (1947): *Le monde de l'esprit, prevod Remy*, Aubier-Montaigne.
- Dray, W. (1957): *Laws and explanations in history*, Oxford: Clarendon Press, 1957 (1966).
- Gardiner, P. (1961): *The Nature of historical explanation* (preštampano Oxford Paperbacks, 1968).
- Granger, G. (1957): „Evénement et structure dans les sciences de l'homme”, u: *Cahiers de l'institut de science économique appliquée*, br. 55, maj-decembar 1957 (47).
- Granger, G. (1960/1968): *Pensée formelle et Science de l'homme*, Aubier-Montaigne.
- Hempel, C. G. (1949): *The function of general laws in history* (1942), u: H. Feigl i W. Sellars (eds.), *Readings in philosophical analysis*, New York: Appleton Century Crofts.
- Herskovits, M.J. (1967): *Les Bases de l'anthropologie culturelle*, Paris: Payot.
- Husserl (1970): *Expérience et jugement, recherches en vue d'une généalogie de la logique*, Paris: PUF, 1970.
- Kasirer, Ernst (1986): *Filozofija simboličkih oblika*, treći tom, *Fenomenologija znanja*, Novi Sad: Dnevnik, Književna zajednica Novog Sada.
- Lichnerowicz, André (1967): *Logique et connaissance scientifique*, Paris: Encyclopédie de la Pléiade.
- Linton, R. (1968): *De l'homme, Edition de Minuit*.
- Maritain, J. (1957): *Pour une philosophie de l'histoire*, Paris: Seuil.
- Michotte, A. (1954): *La perception de la causalité*, drugo izdanje, Louvain, Studia Psychologica.
- Pierce, C. S. (1966): „Logic of history” u: *Collected Papers of Charles Sanders Pierce*, Vol. VII, Harvard: Harvard University Press.

- Poper, K. (2002): *Pretpostavke i pobijanja: rast naučnog znanja*, Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Popper, K. (1956): *Misère de l'historicisme*, prevod Rousseau, Paris: Plon.
- Popper, K. (1959): „Prediction and Prophecy in social sciences”, u: P. Gardiner (ed.), *Theories of history*, Glencoe: Free Press.
- Rapoport, A. (1958): „Various meaning of 'theory'”, *The American Political Science Review*, 52, 1958.
- Reichenbach, H. (1964): *Radanje naučne filozofije*, Beograd: Nolit.
- Riker, William H. (1962/1965): *Theory of political coalitions*, New Haven: Yale University Press.
- Robert, L. (1962): *Annuaire du Collège de France*.
- Rosenthal, H. (1968): „Political coalition: elements of a model, and the study of French legislative elections”, u *Calcul et formalisation dans les sciences de l'homme*, Editions du C.N.R.S.
- Sauvy A. (1967): *Histoire de la France entre les deux guerres*, Paris: Fayard.
- Scheffler, I. (1966): *Anatomie de la science, études philosophiques de l'explication et de la confirmation*, Paris: Seuil.
- Stegmüller, W. (1969): *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie*, prvi tom, *Wiissenschaftliche Erklärung und Begründung*, Berlin i Hajdelberg: Springer.
- Toulemont, R. (1962): *l'Essence de la société selon Husserl*, Paris: PUF.
- Vidal-Nake, P. (2003): „Privreda i društvo u staroj Grčkoj” u: *Grčka demokracija u historiji*, Čačak-Beograd: Gradac.

Endnotes:

¹ Пазићемо да у ову причу не увучемо спорну блискост између ретродикције у историји и прорачунавања вероватноће претпоставки; видети Reichenbach 1964. Указаћемо и на Пирсову (Pierce) студију о вероватноћи и историјској критици (Pierce, т. VII; запазићемо да се при заснивању вероватноће Пирс држао појма „фреквенцијално”).

² Морамо да укажемо да стране 335-427 овог важног дела данас представљају полазну тачку за свако промишљање епистемологије историје.

³ Cf. Gardiner, уопште стр. 80-98; Dray 1957 /1966/ поглавља 3 и 4.

⁴ Морамо одмах да укажемо на двосмисленост речи ропство; робовласништво је у једном случају архаична правна веза која се примењивала на односе у домаћинству, а у другом се случају односило на плантаже, као што је било на југу Сједињених Америчких Држава пре 1865. У античком добу први облик није био

најраширенији. Ропство на плантажама, једино које се односи на производне снаге и односе, представља изузетак у Италији и на Сицилији у касном хеленистичком периоду, као што је било изузетак у свету из XIX века; у свету пољопривреде у античко доба постојали су, као што је рекао М. Родинсон (Rodinson), слободни сељаци или кметови: пошто је уништио систем плантажа у економији, Спартак би, као и читава његова епоха, прихватио робовласништво у домаћинству.

⁵ Прављење низа заслужује пажњу филозофа и лепе примере тог поступка можемо пронаћи у првом и седмом поглављу Спинозиног *Теолошко политичког трактата*; али набољи начин да се овај поступак упозна било би проучавање дела неког филолога који га користи али га не именује, као што то ради Едуар Норден (Eduard Norden), или дела неког историчара који га користи и именује, као што ради Л. Роберт (L. Robert). Ево једног примера за овај сложен начин извођења закључка. Грчка реч *оикеиос* у класичном грчком значи „појединачан, сопствени”: али у епитафима из римске епохе често се срећу изрази *оикеиос аделхос* или *оикеиос патер*, коју су напре превођени као „његов сопствени брат”, „његов сопствени отац”; али придев се појављивао тако често да је брзо одгонетнуто да је временом постао једноставни посесив и да га треба преводити напросто као „његов брат”, „његов отац”. Имплицитно расуђивање каже: правила смо низ од случајева појављивајна речи *оикеиос* и закључили смо да су се појављивале много чешће него што би се разумно очекивало и да је чудно што се на епитафима толико инсистира на таквој врсти истицања односа са оцем или братом. Али шта значи „разумно”? Ту се ради о непризнавању прављења низа: да би реч *оикеиос* постала једноставни посесив који у себи не садржи инсистирање, треба да се редигују епитафи и то у једноставном стилу, а не у стилу „кафкијанске” реторике из времена позног римског царства, реторике која је својом тежином притискала и најмању реч; тумачење речи *оикеиос* претпоставља да смо проценили стил читавог контекста, што значи да смо га упоредили са другим стилевима тога времена... Такав је скуп минирасуђивања који представља подршку и за најједноставније тврдње.

⁶ Нећемо улазити у проблематику верификације уз помоћ предвиђања прошлих догађаја и проблем историјских исказа препустићемо филозофима, и то у оном облику у којем се поставља у историји; задовољићемо се упућивањем на Danto 1965, поглавља IV и V.

⁷ Voesch *cq*, супротставити једној страници из Дилтаја (Dilthey 1947: 331, т. I).

⁸ О теоријама у физици, о псеудотеоријама у социологији, о друштвеним наукама као наукама о раду, видети веома јасан чланак А. Рапопорта.

⁹ Кључни рад је рад С.Г.Хемпела, *The function of general laws in history* (1942) прештампан у: Feigl, Sellars 1949; Gardiner 1959; у истом смислу видети Scheffler 1966, поглавље VII; cf. С. Popper, *Misère de l'historicisme* 1956:142, видети већ цитиране веома изнијансирани ставови у: Gardiner 1961 и Dray 1957, као и Danto 1965, поглавље X. Али најбољи експозе Хемпелове теорије јесте Stegmüllerov (Stegmüller, 1969: 335-352). Логички емпиризам и неопозитивизам умножили су

студије о овом питању и сигурно нећемо ласкати себи па рећи да их све познајемо.

¹⁰ Упоредити Stegmüller 1969: 354-358, 119; о теорији дедуктивно-номолошког објашњења.

¹¹ Stegmüller 360-375: „La prétendue méthode de compréhension”; Boudon 1967: 27.

¹² О „нацртима објашњења”.

¹³ На сва ова питања вратићемо се у X поглављу у којем ћемо само моћи да развијемо расправу. Проблем је у томе што елементи проживљеног (ватра, ислам, стогодишњи рат) немају ничега заједничког са апстрактним елементима формалног (кванти, магнетно поље, квантитет покрета), што постоји јаз између појма *доха* и појма *епистема* и што проживљено не омогућује да се на историју примене научне законитости, осим за детаље: управо то препознаје Штегмилер када показује да постоје законитости у историји (што ће рећи у свакодневном животу: цреп који падне на Пирову главу очигледно потпада под закон о слободном паду), али не и законитости о историји (стр. 344); не постоји законитост која би објаснила одвијање четвртог крсташког рата. Слажемо се са Гренцером.

¹⁴ Scheffler: „(Неко слабо уопштавање) може се заменити неком другим тачним уопштавањем које садржи додатне околности.” Брзо ћемо додати да ће у очима неког аутора као што је Штегмилер таква процедура произвести само псеудообјашњење (Stegmüller) типа: Цезар је прешао Рубикон услед законитости која каже да би сваки појединац који би се нашао у Цезаровој кожи и у околностима у којима се он нашао, несумњиво прешао сваку реку као што је Рубикон.

¹⁵ Управо то је разлика између пророчанства и предвиђања на коју указује Карл Попер (Carl Popper) у „Prediction and Prophecy in social sciences”.

¹⁶ Како не помислити на критику коју сам Штегмилер упућује Хјуму (Stegmüller 1969: 443, cf. 107): „Очајнички је подухват везивање за свакодневни начин говора и жеља да се из тога начина говора извуче више прецизности него што је он заиста поседује, а да се при том не напусти ниво тог истог начина говора.” Цитираћемо и његова признања са страна 349 (са напретком науке неки непотпуни „нацрт за објашњење” чешће бива замењен него употпуњен) и 350 („Замена нацрта за објашњење потпуним објашњењем готово увек остаје платоновски захтев”).

¹⁷ О опозицији објаснити-описати.

¹⁸ Касирер: „на тој тачки ћемо изнова видети колико је велика дистанца између исказа 'емпиризма' и чињеничког стања праве, конкретне 'емпирије'. Додуше, то двоје се поклапа у једном чисто негативном мотиву, у одбацавању одређеног метафизичког идеала сазнања. И модерна физика се одрекла претензије да продере у 'унутрашњост природе', уколико се под том 'унутрашњошћу' подразумева онај последњи супстанцијални праузрок из којег се изводе емпиријски феномени. С друге стране, она повлачи много строжу границу између чулне 'појаве' и научног 'искуства' него што је то случај у системима догматског емпиризма, било да се ту мисли на Лока и Хјума или на Мила и Маха. У ономе што ти системи описују као чисте чињеничности, као *'matter pf fact'*, не може се спознати нека битна методска разлика између 'фактичког' у теоријској природној науци и

'фактичког' у историји. Али баш тим нивелисањем сасеца се у корену прави проблем физикалне 'чињеничности'. Чињенице физике нису равне чињеницама историје зато што се заснивају на сасвим друкчијим претпоставкама и на сасвим другим мисаоним *посредовањима*”. У истом делу Касирер (Kasirer) обелодањује чувену реченицу „Јован Без Земље неће поново проћи отуда”; не треба рећи да се једна историјска чињеница *неће* поновити (пад Наполеона), а да једна физикална чињеница *хоће* (пад јабуке): ова су два пада равноправна, и један и други (пад Наполеона, пад *ове* јабуке) јесу историјске чињенице. Оно што се понавља није чињеница (пад *једног* суверена, пад јабуке), већ апстракција заснована на чињеници (законитост о паду); кроз процес апстраховања физика *омогућује* да се понови апстракција коју сада сматра чињеницом; „нема никаквог фактицитета по себи, као апсолутног, заувек фиксираног и непроменљивог податка: то што називамо фактом мора увек бити већ некако теоријски оријентисано, мора бити сагледано у вези са извесним појмовним системом и њиме имплицитно одређено. Средства теоријског одређења не придружују се напредно ономе што је само чињеничко, него улазе у дефиницију самог тог чињеничкога. Тако специфична тачка ка којој је мисао усмерена од почетка раздваја „факта” физике од „факата” историје”. Видећемо да је у историји, где заплет представља систем референци, перспектива узрочности специфична и да можемо прећи у сферу законитости само ако потпуно изменимо систем.

¹⁹ Оба примера су Штегмилерова.

²⁰ О економској историји Народног фронта видети други том *Histoire de la France entre les deux guerres*; ова мајсторска књига осветљава односе које могу да подрже историја и нека друштвена наука.

²¹ Искрено говорећи, овде говоримо метафорички, зато што се Рајкерова књига, чији је циљ теоријске врсте, бави само коалицијама чији је политички улог раван нули и не може се односити на Народни фронт зато што је радикална партија имала подељене интересе, тако да њихов улог није био раван нули. Али знамо да је веома тешко играти игру са улогом равним нули и то са становишта математичара, а нарочито са становишта једног безбожника као што је аутор ових редова. Пронаћи ћемо један другачији и комплементаран приступ код Розентала.

²² О фокализацији видети одлично дело М. Ј. Херсковитса, поглавље XV; Р. Линтон (Linton) радије говори о „инвестицијама”.

²³ Видети забавну сатиру о социологији модерности коју су написали Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) и Пасерон (J. C. Passeron).